

Наталія Кашеварова,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут історії України
Національна академія наук України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>
Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

СИСТЕМА ІДЕОЛОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА У ПРАЦІ «МІФ ХХ СТОЛІТТЯ»

Мета публікації – розкрити аспект системності поглядів Альфреда Розенберга та ідеологічні засади побудови нацистської держави у їх взаємозв'язку в його праці «Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit» («Міф ХХ століття: Оцінка духовно-інтелектуальної боротьби нашого часу»), оскільки ця проблема ще недостатньо досліджена. Водночас вивчення нацизму як явища, яке має умови виникнення, специфіку розвитку в усіх сферах суспільства, залишається й сьогодні пріоритетним напрямом історичної науки. У зазначеній праці Розенберга як ідеолога партії подається обґрунтування ідеології націонал-соціалізму та расової теорії в контексті «міфу нордичної крові» та її прав на світове панування, розглядаються ідеологічні принципи побудови майбутньої німецької держави. *Методологія дослідження* базується на комплексі історичних методів, на історико-джерелознавчому аналізі книги «Міф ХХ століття», а також спирається на загальнонаукові принципи і методи досліджень. *Висновки.* Альфред Розенберг сприймав ідеологію «Міфу ХХ століття» як симбіоз ідей, що створюють нову якість і єдність ідеології, яку він пов'язував з нематеріальним і непізнаним «фактором цілісності». На його думку, ця нова ідеологія гарантувала б побудову нової Німеччини і надалі – нового світового порядку, що викликає необхідність революційного перегляду засад побудови Німецької держави як чоловічого воєнного союзу. У своїй світоглядній концепції Розенберг пропагував переваги нордичної крові, її містичної душі та сили, обґрунтовував історичні права Німеччини на панування у світі з орієнтуванням на майбутню війну за життєвий простір, побудову нового Третього райху на нових правових засадах. При цьому Розенберг визнавав п'ять складових, необхідних для внутрішнього світу людини за нової нацистської ідеології, а саме: політична

© Н. Кашеварова, 2023

релігія, мораль, мистецтво, наука, філософія, об'єднані ідеєю тотального характеру націонал-соціалізму.

Ключові слова: ідеологія, націонал-соціалізм, Альфред Розенберг, «Міф ХХ століття» расова теорія нацизму, Третій райх.

У значній за обсягом історіографії історії Другої світової війни та історії Третього райху особа Альфреда Розенберга, одного з провідних функціонерів НСДАП і державного діяча Третього райху, неодноразово виступала об'єктом наукових досліджень, але при цьому питання про системність його концептуальних поглядів посідає у подібних наукових студіях порівняно незначне місце.

Біографічні дослідження переважно орієнтовані на політичні аспекти кар'єри А. Розенберга і повторюють, як правило, загальновідому інформацію, оскільки в центрі уваги була його роль як партійного діяча в оточенні А. Гітлера та пов'язана з цим внутрішньопартійна боротьба за вплив та розподіл влади у партійному керівництві. При цьому окремі засади ідеологічних поглядів А. Розенберга щодо націонал-соціалізму та ролі нацистської Німеччини, а також загалом система його філософських поглядів розглядалися, в основному, лише в контексті критики їхньої наукової слабкості або пропагандистського впливу.

Один із ключових компонентів, окреслених Розенбергом у його працях з ідеології, а саме расова теорія та її ідеологічні засади, що, серед іншого, були закладені у підвалини нової німецької держави, катастрофічні наслідки спроб реалізації їх як у довоєнні часи Третього райху, так і під час Другої світової війни, широко обговорювали дослідники історії нацизму та біографії А. Розенберга, а також вивчалось питання, як ця ідеологія пропагувалась у діяльності створених ним партійних служб. Серед відомих дослідників націонал-соціалізму, які розглядали й діяльність А. Розенберга, М. Бросцат (M. Broszat), Р. Сесіль (R. Cecil), Е. Піпер (E. Piper), Р. Больмус (R. Bollmus), Р. Баумертнер (R. Baumgdtner), А. Цельгубер (A. Zellhuber), А. Молау (A. Molau), В. Кооп (V. Koop), Г. Якобсен (H. Jacobsen), С. Куусисто (S. Kuusisto), В. Буханов та ін.²

Водночас, хоча особисті документи самого Розенберга, як і численні документи, створені його партійними службами, неодноразово використовувалися істориками як джерела, проте щодо витоків його світоглядних

² Дослідження як життя і діяльності А. Розенберга, його ідей і поглядів, так і ідеології націонал-соціалізму, мають тривалу історію та обширну історіографію, тому тут не розглядаються.

поглядів та ідеологічної системи, викладеної у його працях, передусім, у роботі «Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit («Міф ХХ століття: Оцінка духовно-інтелектуальної боротьби нашого часу» (далі – «Міф»)) [1, 2], комплексного аналізу досі не було здійснено³.

Зазначена праця була написана А. Розенбергом наприкінці 1920-х років під час глибокої економічної та державної кризи. Уперше вийшла друком у 1930 р., витримала десятки перевидань і стала, попри складність і переваженість історичною, міфологічною та філософською «аргументацією» ідеологічних та гностичних поглядів Розенберга (аргументи на підтвердження своєї думки подавалися як науково доведене знання), одним з основних джерел ідеологічних настанов НСДАП у контексті її майбутнього приходу до влади, пропаганди створення нової держави Третього райху та підготовки майбутньої війни.

«Міф» структурно складається з трьох частин (книг), кожна з яких поділена на кілька окремих розділів (глав). Перша має назву «Боротьба цінностей» (глави: «Раса та її душа», «Любов і честь», «Містика та дія»); друга – «Сутність німецького мистецтва» («Расовий ідеал краси», «Воля і прагнення», «Стиль особистості та доцільність», «Естетична воля»); третя – «Майбутня імперія» («Міф і тип», «Держава і покоління», «Народ і держава», «Нордичне германське право», «Германська народна церква і школа», «Нова державна система» («Єдність сутності»)). Ці три книги, по суті, становлять три витоки расової теорії: 1) історію так званої нордичної раси і крові в аспекті історико-політичної міфології; 2) нордичну культуру і мистецтво як основу «нордичної» душі, що передаються через покоління у боротьбі з іншими расами; 3) обґрунтування існування «нової нордичної держави» – Третього райху, його нових правових основ та месіанської ролі у Європі та світі у світлі ідей націонал-соціалізму. Варто зауважити,

³ Загалом проблема творення так званого політичного міфу в структурі ідеології націонал-соціалізму з опорою на міфологію, історію та літературу неодноразово була розглянута у філософському, історичному, політичному, літературному аспектах різними науковцями починаючи ще з 1930-х років і до нашого часу, а сам А. Розенберг був одним з провідних ідеологів націонал-соціалізму, але не єдиним на тлі тогочасних німецьких філософів, теологів, фахівців з інших галузей соціогуманітарного знання, які підтримували нацизм і активно долучалися до вибудови ідеології націонал-соціалізму, тому зазначена проблема тут нами не окреслюється, а її всебічний аналіз перебуває поза предметом нашого дослідження.

що, хоча текст умовно структурований за трьома книгами, ці основні ідеї розосереджені по всьому тексту й нерідко переплітаються між собою.

«Міф» як джерело теорії нацистської ідеології Розенберга являє собою симбіоз ідей, які, на думку А. Розенберга, мали створити нову якість і єдність ідеології, спрямованої у майбутнє. Він студіював багато різноманітних праць у сфері філософії та історичної міфології й активно використовував у своєму тексті запозичення, що мали б слугувати підтвердженням його ідей та представленої ним історичної «лінії», але при цьому подавав їх у досить еkleктичній формі – текст був перевантажений образами та складною риторикою, що важко сприймалося. Через це «Міф» зазнавав критики як праця, складна для розуміння. Тож А. Розенберг широко пропагував свої ідеї у брошурах і публіцистичних статтях, що виходили друком у періодичних і серійних виданнях НСДАП⁴, читав лекції в партійних осередках, університетах, громадських об'єднаннях та роз'яснював свої ідеї. Нерідко партійні зібрання, не лише державного рівня, а й на рівні партійних округів, починалися з його промови. При цьому вплив ідеології Розенберга був безумовним – його ідеї щодо німецької зверхності та історичної місії німецького народу були цікавими для пересічного німця, який жив на межі 1920-х і 1930-х років в умовах фінансової скрути, із усвідомленням поразки Німеччини у Першій світовій війні.

У «Міфі» А. Розенберг приділив увагу різним актуальним на той час темам, пов'язаним із системними засадами нацистської ідеології. Зокрема, перша частина його твору базується на історіософському екскурсі у світову історію різних світоглядів та боротьби за історичні цінності цивілізацій, передусім «нордичної», до якої він відносив давніх германців, простежуючи боротьбу ідей та підкреслюючи зв'язок часів, при цьому значну роль відіграє германський містицизм. Усе це нерозривно пов'язується з ідеєю необхідності повернення до розуміння так званої «сили крові», у свою чергу пов'язаної з архаїчним корінням розвитку «нордичної раси» та її «характеру» як основної цінності та рушійної сили суспільства, і які символізують «владу характеру», а не грошей. Влада грошей, на думку А. Розенберга, асоціювалася з єврейством і вона найбільше проявилася після Французької революції 1789 р. Лібералізація, як він вважав, є проявом сили

⁴ Більшість їх нині можна знайти серед документів канцелярії Розенберга в складі відповідного фонду NS 8 Федерального архіву Німеччини (NS 8 Kanzlei Rosenberg), що представлені у вільному доступі на сайті цього архіву. Повні тексти робіт Розенберга також можна знайти у відкритих електронних бібліотеках у мережі «Інтернет», наприклад у Google Books.

зла. Революція дала владу «силам зла» – єврейському капіталу, розвитку ліберального демократизму та марксизму, емансипації жінок тощо, які, на думку А. Розенберга, мали універсальний характер, пронизали собою всю світову історію XIX–XX ст. і руйнували самі основи державності. Тому в очах А. Розенберга боротьба йшла не лише, наприклад, із Францією, а й з іншими країнами, які, як він вважав, були фінансово та економічно захоплені ідеологією лібералізму. Водночас зазнавав критики з його боку й німецький націоналізм, якій потрапив під вплив прагнення до прибутку й поширення «безідейного бюргерства» [1, s. 102–104; 2, с. 77–80]. У підсумку ставлення А. Розенберга до світових держав проявилось у визначенні Німеччини як головної у Європі та в концепції виключного значення «нордичної раси» як домінантної.

Таке активне творення німецької нації, засноване на ідеях відновлення «історичної справедливості» з позиції сили, супроводжувалось утвердженням ідеології нацистського права. Було проголошено постулат відмови від принципів XIX ст. На зміну раціоналізму, матеріалізму та позитивізму XIX ст., за твердженням Розенберга, мав би прийти так званий міф XX ст. – містичний «міф крові» і міф вільної душі [1, s. 216; 2, с. 159]. Цьому мала б сприяти відмова від християнства і навіть повернення до культу давніх предків, скандинавських та протогерманських богів. При цьому життя раси, за Розенбергом, сприймалося як результат містичного синтезу, що спирається на холістичні ідеї творчого розвитку світу як нематеріального і непізнаваного «фактора цілісності», який водночас не може бути зведеним до суми його окремих частин. Така містична складова концепції не потребувала глибоких наукових обґрунтувань, але звучала переконливо для німців, готових сприйняти ідеї, спрямовані на відновлення відчуття гідності, нехай і досить суб'єктивного, і цілісності як народу.

«Міф XX століття» як твір еkleктичний, складний для сприйняття та розуміння, значною мірою спирається також на досвід розвитку концептуальних засад формування НСДАП у 1920-х роках та напрацювання Розенберга до 1930 р. Сам він у передмові до першого видання 1930 р. написав, що його праця орієнтована на відновлення вищих принципів та ідей, які б дали основу життю народів, що було зруйноване після потрясінь Першої світової війни. Розенберг прагнув написати та видати цей твір, коли НСДАП почала завойовувати політичний олімп Німеччини, тому активно використовував свої попередні публіцистичні статті, філософські напрацювання своїх попередників, партійного оточення, які були співзвучні ідеям твору Гітлера «Моя боротьба». В ідейному плані він висловлював

спільну думку лідерів партії, але збагачував її новими ідеями та намагався вкласти у загальну ідеологічну концепцію, що формувалася.

«Міф ХХ століття» пропонував ідеологію, яка фактично була відірвана від реальності і мала штучний характер, але водночас була орієнтована на перемогу в німецькому суспільстві ідей націонал-соціалізму, й успіх цієї праці був обумовлений готовністю німецького суспільства її прийняти. Хоча насправді попри наукову недосконалість та необізнаність Розенберга цей твір був добре продуманий в контексті поставлених завдань щодо необхідності створення нової революційної ідеології та «нової політичної революції світу». На перший погляд тут спостерігається еклектика філософських ідей та складність викладу думок автора, багатослів'я, місцями – непослідовність, що не завжди сприймалося однопартійцями, які не могли цілісно зрозуміти його ідеї, висловлені в такий формі. Розенберг вибудував свою концепцію на принципах прийнятої ним за аксіому бінарної схеми устрою природи та духовного світу різних рас (біле та чорне). Мало місце концептуальне змішування неможливих для історико-філософського порівняння значних постатей у галузі філософії, науки, мистецтва, політики минулих цивілізацій, зокрема Гомера, Платона, Конфуція та Лао-Цзи, Заратустри, Коперника, Лютера, Шопенгауера, Вагнера, Баха, Бісмарка, Екгарта та багатьох інших.

Але водночас у цьому була логічна конструкція – Розенберг виокремлює тих, хто, на його думку, є втіленням нордичної крові, а інших протиставляє їм як антиподів, що проявилось у концепції протиставлення добрих та поганих сил, ілюстрованій міфологічними образами, як, наприклад, протиставлення богів Аполлона та Бахуса, сильного та слабкого, морального та аморального тощо. По суті, це було маніпуляцією, спрямованою на психологічний вплив щодо німців, яким подавалася перспектива відродження, що спиралася на начебто генетичні корені нордичної раси та її душі, світ якої передавався з давніх часів через кров, можливості її очищення у ХХ ст. Так було вимальовано основну лінію – витоки та засади сили держави та раси, що відображені в міфах, історії філософії, історії держав, авторитетних постатях минулого та сучасного Розенбергові націонал-соціалістичного руху тощо, і так Розенбергом було обумовлено потребу кардинальних змін у новій світовій історії під проводом Німеччини з позиції сили, Німеччини як «природного явища» побудови світу.

Але, зважаючи на такий характер «Міфу», його текст нерідко зазнавав критики, передусім з боку конкурентів Розенберга серед партійної верхівки. Розенберг, відповідаючи на критику першого видання «Міфу», де його звинувачували у поверховості, нестачі загальних філософських знань,

знань у галузі релігійної теології, яких Розенбергові дійсно бракувало, написав, що його філософські, релігійні та мистецькі погляди мають залишитися за межами дискусії, оскільки їх можна обґрунтувати лише у стані «внутрішньої свободи» («містичного синтезу»), яка не пов'язана з логічними конструкціями.

Отже, якщо абстрагуватися від обтяженого деталями стилю викладу «Міфу», його загальні ідеї і твердження досить логічно пов'язані між собою та об'єднані обґрунтуванням необхідності відродження «нордичної» раси, в основі якої – німецький народ, перебудови світового порядку під егідою націонал-соціалістичної ідеології, яка пропонувала створення нових світоглядних та політико-правових засад держави, боротьби за панування у світі, якого нордична раса гідна з природних причин. Ця «раса» мала відтворюватися шляхом встановлення природних законів і виховуватися на принципах співіснування у єдності сили та слабкості, підкорення слабкого сильному, що є «полюсами нашого буття» й універсальним природним законом, який керує світом. Ці принципи мають бути поширені на всі сфери організації держави. На практиці це передусім було втілено у концепції поєднання НСДАП та сфери управління Третім райхом.

Розенберг виводить «закон» п'яти складових внутрішнього світу, що формують поняття волі людини, яку він розуміє як свободу і прагнення до перетворення, духовної та інтелектуальної діяльності. Це релігія, мораль, мистецтво, ідеї науки, філософія [1, с. 343; 2, с. 251]. Але, на його думку, коли людина входить до пізнання кожного з цих напрямів, відбувається формування іншої спрямованості, яка діє як воля – дотримання дисципліни та порядку в усіх його проявах під керівництвом сильного лідера. Духовні сили, що базуються на волі і розумі та об'єднуються у душі особистості, означають передумови істинної культури, її формування та визначають життя і міф раси.

Велику увагу Розенберг приділяв індоарійському походженню нордичної раси⁵. Світоглядна концепція Розенберга передбачала утвердження свободи волі і духу нордичної раси з опорою на історію формування північного центру нордичної раси (міфічної землі Гіпербореї). Він спробував відокремити тих, хто мав нордичну кров, доводив її присутність у різних цивілізаціях у філософських поглядах та мистецтві, науці,

⁵ Нині розрізняють мовну індоєвропейську спільність та етнічну, що не є тотожними, а поняття «індоарійський» у вузькому розумінні пов'язується з групою мов. Більше див.: Павленко Ю. В. Індоєвропейська спільність. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2005. С. 464–467.

економіці, релігійних віруваннях, порівняно з іншими расами, її переваги та історичну тяглість. При цьому заклики до очищення нордичної раси від змішаної крові та ментального звільнення від сторонніх ідей пов'язувалися ним з необхідністю звільнення від рабського стану німецької нації – залежності, передусім, від ліберальних та християнських догм, єврейського впливу. Розенберг не лише заклав ідею світового порядку, побудованого на перевагах нордичної раси і прав на панування у Європі, а й виправдував поневолення інших народів, доля яких залежала б від Німеччини – знищення їх або обмеження у правах. Право на існування мали ті народи, які, на думку Розенберга, зберегли так звану нордичну кров – скандинави, британці та інші народи, пов'язані з ними походженням. Щодо слов'ян він вважав, що вони у давнину мали частку нордичної крові й були пов'язані як з готами, які заснували державні утворення на Кавказі, так і зі скандинавами, які, начебто, заснували Київську Русь. Але, як підкреслював Розенберг, їхня кров була «спотворена» євреями і народами степу («неарійцями» – гунами, аварами, монголами та ін.) [3, р. 163–164], що визначило протиставлення їх германській Європі, яка подала світові найсвітліший ідеал людства – вчення про цінності характеру як основи цивілізації [1, с. 113–115; 2, с. 85–86].

Визнання бінарності законів природи, рас панівних (сильних) та низьких (слабких), які мають коритися сильним, простежується у Розенберга як соціальний закон. Характерним є те, що євреї, згідно з його підходом, не мали ознак раси. Зауважимо, що й сьогодні обговорюються соціальні та біологічні компоненти расової філософії Розенберга з огляду на її політично обумовлену агресивність, ненауковість, віддаленість від реального стану біологічного розвитку людства. Антропологи, філософи, культурологи та інші вчені приділяють багато уваги дослідженню її сутності як комплексу ідей про вирішальне значення в історії расових відмінностей та її розвиткові у XIX і першій половині XX ст. Прикладом може бути узагальнений погляд Йогана Штайцінгера (Johannes Steizinger), який розглядає процес дегуманізації як важливу контраверсійну позицію у сучасних дебатах щодо психологічних передумов масового насильства і вважає дуалістичну сутність расової філософії Розенберга «політичною антропологією», відзначає змішаність метафізики та політології, соціальної психології, що ніяк не стосується біології, хоча й поєднує біологічні, культурні та метафізичні аспекти [4, р. 143–144].

Друга книга твору «Міф» – «Сутність німецького мистецтва» – стосується осмислення значення образно-емоційного впливу на свідомість німецького народу та утворює ідеали краси, які ніби-то пов'язували його з коренями нордичної раси у грецькому, римському та інших мистецтвах і

протистояли «дегенеративному мистецтву», яке ніби належало єврейській традиції та «нав'язувалося» німцям у XIX та XX ст.

Ці ідеї пов'язані з ідеєю «захисту» німецької культури, передусім мистецтва і літератури, від шкідливих «домішок», що визначило один із важливих напрямів діяльності такого партійного підрозділу Розенберга як служба уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (далі – служба уповноваженого). У її складі була низка відомств з вивчення історії нордичної раси та культури, передусім літератури і мистецтва, де готувалися тематичні видання, проводилися публічні заходи, здійснювалася цензура різних видань. Крім цього, ще в 1920-х роках бажання знайти своє місце у цій боротьбі привело Розенберга до створення «Союзу боротьби за німецьку культуру» (нім. «Der Kampfbund für deutsche Kultur»), завданням якого було поширення націонал-соціалістичної ідеології в німецькій культурі та мистецтві з метою витіснення з них «єврейського впливу» [5, s. 259–275].

Розенберг оголосив боротьбу за чистоту раси шляхом не лише усунення нижчих рас, а й впровадження нордичних принципів краси та естетизму, які залишилися від грецької культури, від «арійських» коренів індогерманської культури [1, s. 47–54; 2, с. 38–42].

Звернення до витоків історії мистецтва, філософії та літератури інших цивілізацій автоматично виокремлювало ідеальний образ краси нордичної людини, і ці витоки він бачив в Індії (філософією та культурою якої Розенберг захоплювався), у Греції, давньому Римі. Але створений ним із цією метою «Союз боротьби за німецьку культуру» проіснував лише кілька років, у зв'язку з існуванням паралельного органу – так званої Імперської палати культури Йозефа Гьоббельса [6, s. 98–101].

Окреме місце в «Міфі XX століття» посідає питання християнства і церкви, зокрема, розуміння Розенбергом християнської релігії та проголошення ним принципів нової політичної релігії, яку він називає народною. Він виступає борцем проти католицизму, який, на його переконання, обмежує волю і свободу особистості, і пропагує повернення до містицизму германських народів. Це викликало ще один шквал критики на адресу Розенберга. Боротьби з християнством і церквою, передусім з папством, стосувалися майже третина його публіцистичних робіт і значна частина діяльності служби уповноваженого. За Розенбергом, єдність нації мала базуватися на новому світогляді, звільненому від впливів і заміненому вірою в нордичну кров та ідеї націонал-соціалізму на чолі з фюрером як сильною особистістю. Християнство Розенберг пропонував замінити новою

політичною релігією націонал-соціалізму, де мала б сформуватися нова народна єдність, не розділена церковно-політичною боротьбою.

Формуванню нової народної єдності мала б сприяти представлена Розенбергом ідеологічна домінанта виховання у школі, першочерговими завданнями якої він називав виховання характеру, під яким розумів «зміцнення цінностей, що притаїлися в глибині німецької душі», та відмову від релігійних цінностей, побудову нової німецької народної Церкви [1, s. 608–612; 2, с. 445–446], яка базувалася б на цінностях германського духу, а Старий Завіт був би замінений нордичними легендами та сказаннями. Багато уваги він приділяв викладанню історії, яку традиційно розумів у руслі расової теорії, тому важливим завданням нової німецької держави в освіті Розенберг вважав формування волі до німецького майбутнього [1, s. 626–629; 2, с. 457–459]. Надалі такі доволі розпливчасті ідеї кінця 1920-х років Розенберг спробував реалізувати вже в 1930-х роках шляхом організації ідеологічної освіти молодого партійного покоління, що втілювалося у розробці ним проекту майбутнього партійного університету – так званої Вищої школи, у структурі якої мали б бути різні дослідницькі підрозділи з різних галузей знання. Її створення було розпочато наприкінці 1930-х років, і першим став Інститут дослідження єврейського питання у Франкфурті-на-Майні [5, s. 462–486].

Назагал таке ставлення Розенберга до церкви також є предметом розгляду і дискусій у колі як теологів, так і філософів. Уже у XXI ст. подібна дискусія детально розглянута у праці дослідника Аміта Варшизького, який спробував пролити світло на гностичну інфраструктуру, що лежить в основі філософії Розенберга. З цією метою він дослідив значну кількість праць вчених, де аналізується його ідеологія [7]. А. Варшизький виступає проти істориків, які применшують роль Розенберга як «політичного діяча» з обмеженою владою в нацистському партійному апараті та недооцінюють його роль у становленні нацистської ідеології, спираючись на принизливі відгуки його конкурентів у НСДАП. На його думку, вибір Розенбергом гностичної моделі пов'язаний із прагненням сформулювати теологію, яка стала б духовно-етичною альтернативою християнству, пропонувала б народу привабливу суміш політичного і духовного порятунку; крім цього, *«філософія Розенберга була здатна дати відчуття національного та духовного відродження»* [7, р. 330–331].

Третя частина «Міфу» – «Майбутня імперія» – розкриває принципи побудови Третього райху на засадах нової моралі та права, якими їх бачив Розенберг. Він пише: *«Коли честь, право і воля до влади розпалися, пішло під землю й покоління богів, розбилася в жахливій криваво-червоній пожежі 1914 р. світова епоха. Завдання майбутнього складається з того, щоб*

знов об'єднати ці три величини під знаком першої істинно німецької народної держави» [1, s. 597–598; 2, с. 436]. Він протиставляє римське право германському, яке, як він вважав, діє на засадах товариства і честі [1, s. 570–571; 2, с. 414–415], і яке, на його думку, спроможне побудувати державу на засадах чоловічого воєнного союзу, який і керується вищими «нордичними» цінностями, твориться особистостями, які у свою чергу можуть створити нову світову історію [1, s. 514–517; 2, с. 375–377].

Тут важливе місце посідає теорія насильства, пов'язана також з поняттям основи держави як чоловічого воєнного союзу. *«Першим цільовим союзом, що виникає всюди у світі, є об'єднання воїнів клану, роду, орди з метою спільного захисту від чужого ворожого оточення. При підкоренні одного роду іншим переможений цільовий воєнний союз входить у переможний цільовий воєнний союз. Так виник перший паросток підсвідомого, що містився в ідеї цільового союзу під назвою держава»*, – писав Розенберг, простежуючи низку історичних прикладів в усіх цивілізаціях, у тому числі Афінах, Китаї, Індії та ін. [1, s. 486; 2, с. 354].

Також Розенберг у «Міфі ХХ століття» виклав свою концепцію політико-біологічної генези держави з урахуванням «законів природи», фактора рівноваги сили та слабкості, де слабкий має підкоритися сильному або бути знищеним, щоб створити природну гармонію, яка має органічну біполярність. Він відштовхувався від поняття природної ролі чоловіка як сильного і жінки – як слабого фактора, і це бачення переносив на розуміння існування сильних і слабких держав. Крім цього, на його думку, лібералізація сприяла руйнуванню ролей жінок і чоловіків, що в свою чергу вело до деморалізації суспільства, а емансипація жінок, які прагнули свободи вибору і прав, спричинила б розпад ідеології цінностей сім'ї і моральний занепад держави [1, s. 496–509; 2, с. 360–372].

Особливий критиці Розенберг піддавав лібералізм ХІХ ст. Основним «злом» Французької революції Розенберг називає те, що вона проголосила права людини та принцип формально-правової рівності, називаючи його «проповіддю шаленої рівності людей», яка утверджує принцип гуманізму як пріоритет окремої людини над державою і народом та тим самим порушує усі норми державної сили [1, s. 493–496; 2, с. 360–361]. Протестуючи проти французьких ідей як форми поєднання пізньої французької культури з єврейськими демократичними ідеями, які, на його думку, дезорганізують суспільство, він писав, що німецька ідея потребувала авторитету, сили творення, расового добору, автаркії (самозабезпечення), захисту расового характеру, а також визнання вічної полярності за статтю [1, s. 503; 2, с. 367]. У свою чергу соціалізм та націоналізм, об'єднані у концепції Розенберга,

у його розумінні стосуються не поняття особистості, а поняття «типу» як такого, що пов'язаний з «формою вічного расового і духовного змісту» [1, s. 530–531; 2, с. 386–387], з прагненням до суворого державного підпорядкування. Право, на якому базується держава, мало б бути пов'язаним з визнанням типу расової нордичної душі як вищої цінності.

У побудові правової основи держави Розенберг відмовляється, як вже зазначено вище, від римського права, замінюючи його на германське право, яке будується на понятті нордичної честі, а не на економіці та прибутках, де право і політика, в свою чергу, стоять на службі расової цінності [1, s. 563–570; 2, с. 410–416]. Так Розенберг вибудовує дихотомію: захист честі в германському праві та захист власності в ідеї римського права. «Правий», за німецькими поняттями, був той, чия честь недоторканна (у расовому розумінні «честі крові»), а *«після 1918 року “правим” був той, хто мав більше грошей, навіть якщо він був найбільшим негідником»*, – писав Розенберг [1, s. 567; 2, с. 413]. Тому, критикуючи правову систему Ваймарської республіки, Розенберг звертався навіть до найпопулярнішого у той час серед нацистів аргументу щодо непропорційно великої чисельності євреїв серед адвокатів до загальної кількості єврейського населення.

Римське право у «Міфі ХХ століття» Розенберг називає *«канонім індивідуалістичного капіталізму»*, що захищає власність, *«зневажає честь народу на догоду економічним інтересам індивіда»*, тому право Ваймарської республіки він називає пристрасною до наживи та грошей, що визначають політику. Якщо у популярному на той час марксизмі базисом вважався спосіб виробництва, то у Розенберга у ролі такого базису виступала расова ідея народної спільності як расової субстанції, об'єднаної добровільно на засадах визнання її «біологічної рівноваги». На тлі цього Розенберг закликав за розширення життєвого простору для німецьких селян і критикував урбанізацію, що, як він вважав, вела до деградації нордичної раси, яка, начебто, традиційно була аграрною та селянською. Він закликав відмовитися від вільного переміщення населення та надати селянам землю, яка зробить націю щасливою [1, s. 549–557; 2, с. 400–405]. Тому також було оголошено необхідність завоювання «життєвого простору» на схід від Німеччини з урахуванням потреб німецької економіки та сільського господарства.

На додачу до повернення до аграрного устрою Розенберг пропонував захищати чистоту раси, що передбачало відмову від мішаних шлюбів, міграції та обмеження надання громадянства [1, s. 574–578; 2, с. 419–422]. Усе це було задекларовано вже в 1920 р. у 25 програмних пунктах НСДАП, але після 1933 р. отримало подальший розвиток і неодноразово відображено

у багатьох програмних документах НСДАП після приходу її до влади. Так Розенберг вибудував своє бачення нової структури світу з урахуванням народного світогляду і міфу про нордичну кров з чотирьох елементів – расової душі, народності, особистості і культурної сфери. Ця цілісність становила життєву сукупність духу і волі [1, s. 597–598; 2, с. 509]. Такі підходи Розенберга до понять «раса», «народність», «культура», «держава» тощо були високо оцінені Гітлером, і книга «Міф ХХ століття» виходила друком кілька разів багатотисячними накладками. Хоча Гітлер не завжди поділяв його думки та пропозиції щодо майбутніх планів і значною мірою перебував під впливом конкурентів Розенберга з найближчого свого оточення, передусім Й. Гьоббелса та Г. Гімmlера. Тому критика Розенберга його опонентами, а також вплив внутрішньопартійної боротьби, призвели до появи у 1937 р. додаткових пояснень як відповіді членам НСДАП, які не зрозуміли глибинного змісту його твору, закладеного у принципи побудови нової держави. У своєму «Політичному щоденнику» Розенберг писав: *«Міф» – це не що інше як зміст, нині ж настав час творити та обтрунтувати форму, вимагати дотримання дисципліни та жорсткого порядку, ведучи боротьбу у всіх напрямках*. Так виник ще один конструкт, що містив акцент на тоталітарному характері націонал-соціалізму [8, с. 141–143].

Варто зауважити, що свого часу О. Майборода здійснив порівняльний аналіз творів «Моя боротьба» А. Гітлера та «Міф ХХ століття» А. Розенберга і дійшов висновку, що, незважаючи на близький характер та зміст, вони містили принципові розбіжності, які надалі не могли не позначитися на цілісності доктрини німецького націонал-соціалізму [9]. Він також наголосив на тому, що, всупереч поширеній думці, твір А. Гітлера можна вважати ідеологічною працею лише умовно, оскільки він являє собою варіант поєднання автобіографії та історії нацистського руху з досить стислим викладом окремих нацистських ідей, тоді як праця А. Розенберга – це досить цілісний, завершений твір.

Але, незважаючи на цей факт, основні постулати ідеології націонал-соціалізму, сформульовані Розенбергом і Гітлером у своїх працях, мали успіх у німецькому суспільстві, і значною мірою з огляду на ситуацію, що склалася у Європі після Першої світової війни, та поступове формування реваншистських настроїв. Це, у свою чергу, вплинуло на психологічну готовність німців сприймати ці ідеї. За висловом дослідника політичної біографії Розенберга Р. Сесіля, «кожен німець зміг відчути себе членом привілейованої раси, оточеної ворожим світом, який відмовив йому в його природних чи стратегічних кордонах» [3, р. 64]. Привабливість для німецького народу ідей нацизму та поглядів Розенберга була мистецтвом

маніпуляції свідомістю, яка охопила німецьку націю, що у подальшому стало підґрунтям Другої світової війни.

Після того як «Міф» уперше вийшов друком у 1930 р., почалася стрімка радикалізація настроїв у суспільстві, зросла підтримка ідей націонал-соціалізму, що зробило свій внесок у перемогу НСДАП на виборах і отримання Гітлером посади канцлера. Це сприяло й розвитку подальшої кар'єри самого Розенберга, який у 1933 р. заснував у складі НСДАП Зовнішньополітичне відомство [10], у 1934 р. – службу уповноваженого [11], а в 1941 р. очолив Міністерство у справах окупованих східних територій, яке здійснювало цивільне управління окупованою нацистами територією СРСР.

Висновки. Розенберг створив «Міф ХХ століття» як симбіоз різних ідей, якісно нову ідеологію, в якій знайшло місце історичне обґрунтування світоглядної концепції щодо переваг нордичної крові, її містичної душі та сили, історичних прав нордичної раси на панування у світі з орієнтуванням на майбутню війну за життєвий простір, і яка гарантувала побудову нової Німеччини та нового світового порядку з Німеччиною у його центрі. При цьому побудова нової німецької держави – Третього райху, за Розенбергом, мала б базуватися на засадах давнього германського права, з відмовою від християнства, нової релігії на основі народних вірувань германців, образного панування сильного (воєнного) чоловічого начала над слабким пасивним жіночим, з викоріненням усього ліберального і посиленням аграрної, селянської складової німецької нації. Тут також знайшли відображення п'ять складових «внутрішнього світу людини», яким його бачив Розенберг: політична (народна) релігія, мораль, мистецтво, наука, філософія, об'єднані поняттям волі й тоталітарним характером націонал-соціалізму.

Список бібліографічних посилань

1. Rosenberg, A. *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. München: Hoheneichen-Verlag, 1942. 712 S.
2. Розенберг А. Миф ХХ века. Оценка духовно-интеллектуальной борьбы фигур нашего времени / пер. с нем. С. Н. Лобанов. Таллинн : Shildex, 1998. 512 (527) с.
3. Cecil R. *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. New York, 1973. 266 p. <https://doi.org/10.1017/S0084255900019045>
4. Steizinger J. *The Significance of Dehumanization: Nazi Ideology and Its Psychological Consequences*. *Politics, Religion & Ideology*. Vol. 19. No. 2. Pp. 139–157. <https://doi.org/10.1080/21567689.2018.1425144>

5. Piper E. Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe. München : Karl Blessing Verlag. 2005. 831 S.

6. Bollmus R. Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. München : R. Oldenburg Verlag, 2006. 373 S. <https://doi.org/10.1524/9783486595543>

7. Varshizky A. Alfred Rosenberg: The Nazi Weltanschauung as Modern Gnosis. *Politics, Religion & Ideology*. Vol. 13. No. 3. Pp. 311–331. <https://doi.org/10.1080/21567689.2012.698977>

8. Политический дневник Альфреда Розенберга, 1934–1944 гг. М. : Фонд «Историческая память», 2015. 448 с.

9. Майборода О. М. Ідеологічні засади нацистської політики в національному питанні. *Друга світова війна та доля народів України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 23–24 черв. 2005 р.)*. Київ, 2005. С. 172–173.

10. Кашеварова Н. Г. Зовнішньополітичне відомство НСДАП (1933–1942) у розробці стратегії «нового європейського порядку». *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2022. Вип. 65. С. 196–211. <https://doi.org/10.15407/np.65.054>

11. Kashevarova N. Documents of the Commissioner of the Fuehrer for the supervision of the entire intellectual and ideological schooling and training of the NSDAP (1934–1945) of Alfred Rosenberg in the Federal Archives of Germany: a source study aspect. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2022. Вип. 29. С. 281–299. <https://doi.org/10.15407/rksu.29.281>

References

1. Rosenberg, A. (1942). *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit* München: Hoheneichen-Verlag. 712 s. [in German].

2. Rosenberg, A. (1998). *Mif XX veka. Ocenka duhovno-intellektual'noj bor'by figur nashego vremeni* [Myth of the XX century. Evaluation of spiritual and intellectual struggle figures of our time] S. Lobanov (Trans.). Tallinn: Shildex. 512 (527) p. [in Russian].

3. Cecil, R. (1973). *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. New York. 266 p. <https://doi.org/10.1017/S0084255900019045> [in English].

4. Steizinger, J. (2018). The Significance of Dehumanization: Nazi Ideology and Its Psychological Consequences. *Politics, Religion & Ideology*, 19(2), 139–157. <https://doi.org/10.1080/21567689.2018.1425144> [in English].

5. Piper, E. (2005). Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 831 s. [in German].

6. Bollmus, R. (2006). Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. München: R. Oldenburg Verlag. 373 s. <https://doi.org/10.1524/9783486595543> [in German].

7. Varshizky, A. (2012) Alfred Rosenberg: The Nazi Weltanschauung as Modern Gnosis. *Politics, Religion & Ideology*, 13(3), 311–331. <https://doi.org/10.1080/21567689.2012.698977> [in English].

8. Petrov, I. (Ed.). (2015). Politicheskij dnevnik Alfreda Rozenberga, 1934–1944 gg. [Political diary of Alfred Rosenberga, 1934–1944.]. Moscow: Fond “Istoricheskaja pamjat”. 448 p. [in Russian].

9. Maiboroda, O. M. (2005). Ideolohichni zasady natsystskoi polityky v natsionalnomu pytanni [The ideological foundations of Nazi policy in the national question]. Proceedings from The World War II and the fate of the peoples of Ukraine: *Vseukraiïnska naukova konferentsiia (Kyiv, 23–24 chervniia 2005 r.) – All -Ukrainian Scientific Conference* (pp. 172–173). Kyiv [in Ukrainian].

10. Kashevarova, N. (2022). Zovnishniopolitychne vidomstvo NSDAP (1933–1942) u rozrobtsti stratehii “novoho yevropeiskoho poriadku” [The NSDAP Office of Foreign Affairs (1933–1942) in the Development of the “New European Order” Strategy]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 65, 196–211 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.65.054>

11. Kashevarova, N. (2022). Documents of the Commissioner of the Fuehrer for the supervision of the entire intellectual and ideological schooling and training of the NSDAP (1934–1945) of Alfred Rosenberg in the Federal Archives of Germany: a source study aspect. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 29, 281–299. <https://doi.org/10.15407/rksu.29.281> [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023.

Nataliya Kashevarova,

PhD (History), Senior Researcher,

Institute of History of Ukraine

National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

Alfred Rosenberg’s System of Ideological Views in the Work

“The Myth of the 20th century”

The purpose of the research is to reveal the aspect of the systematic nature of Alfred Rosenberg's views and the ideological foundations of the Nazi state in their interconnection based on his work *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. *The scientific novelty* is caused by the fact that the topic of systematicity in his work *Der Mythos* ideology has not yet been sufficiently studied by historians. At the same time, since Rosenberg's work *Der Mythos* provides a justification of the ideology of National Socialism and racial theory in the context of the “myth of Nordic blood” and its rights to world domination, and examines the ideological principles of building the future German state, historical research on Nazism as a phenomenon that has its own conditions of emergence and specifics of development in all spheres of society, remains a priority area of history studies today. *The research methodology* is based on general scientific principles and methods of scientific research and the historical and source analysis of Rosenberg's book *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. *Conclusions*. Alfred Rosenberg perceived the ideology of the *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* as a symbiosis of ideas that create a new quality and unity of ideology, which he associated with an intangible and unknowable “integrity factor”. From his point of view, this new ideology would guarantee the construction of a new Germany and, in the future, a new world order, which would lead to the need for a revolutionary revision of the foundations of the German state as a male military alliance. In his worldview, Rosenberg promoted the advantages of Nordic blood, its mystical soul and power, substantiated Germany's historical rights to dominate the world with an eye to the future war for living space, and the construction of a new Third Reich on a new legal basis. At the same time, Rosenberg recognized five components necessary for the inner world of a person under the new Nazi ideology, namely political religion, morality, art, science, and philosophy, united by the idea of the total nature of National Socialism.

Keywords: National-Socialism, Ideology, Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, the Third Reich, racial theory.